

**Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Кам'янець-Подільська міська організація Національної спілки краєзнавців України**

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ АРХЕОЛОГІЯ & ФОРТИФІКАЦІЯ УКРАЇНИ

**VI Міжнародна науково-практична конференція
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника,
присвячена 150-й річниці від дня народження
Михайла Сергійовича Грушевського (1866-1934)**

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Кам'янець-Подільського
державного історичного музею-заповідника
(протокол №4 від 12.09.2016 р.)

Рецензенти:

С.В. Терський, доктор історичних наук, професор Інституту гуманітарних та соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка», провідний науковий працівник Львівського
історичного музею

Л.І. Виногородська, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту
археології НАН України, член ICOMOS

Редакційна колегія:

О.О. Заремба, директор Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника
(відповідальний редактор)

І.О. Старенький, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Кам'янець-
Подільського державного історичного музею-заповідника

П.А. Болтанюк, старший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного
музею-заповідника

А.Ф. Гуцал, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін
Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка

О.Б. Комарницький, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-
Подільського національного університету ім. І. Огієнка, голова Кам'янець-Подільського міського
осередку Національної спілки краєзнавців України

О.Л. Баженів, кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних
та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка

О.Д. Могилів, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту археології
НАН України

Б.С. Строцький, кандидат історичних наук, директор ДП «Подільська археологія» ДП «Науково-
дослідний центр» «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України

А.Б. Задорожнюк, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-
Подільського національного університету ім. І. Огієнка

А 87 «Археологія & Фортифікація України». Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної
конференції / [редкол.: О.О. Заремба (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький
О.А., 2016. – 432с.

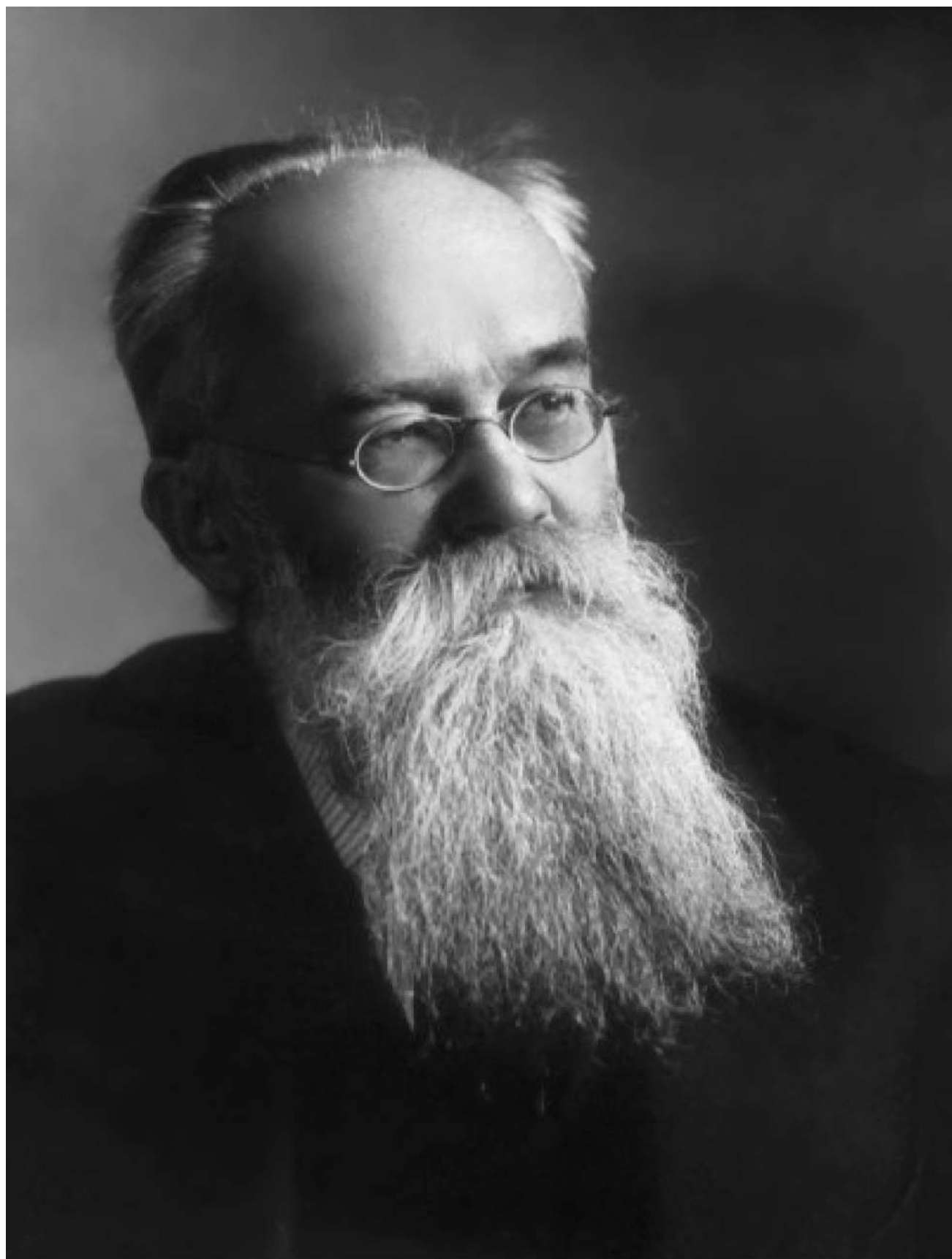
Видання розраховане на науковців, працівників музейної сфери, викладачів суспільних дисциплін і
студентів.

Усі опубліковані в збірнику матеріали подаються в авторській редакції. За достовірність наведених
даних та посилань несе відповідальність автор публікації.

Позиція редакції необов'язково збігається з позицією авторів.

Адреса редакційної колегії:

Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник,
вул. Іоанно-Предтечинська, 2, м. Кам'янець-Подільський, 32300

**Михайло Сергійович Грушевський
(1866-1934)**

ЗМІСТ

Секція 1. МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ ГРУШЕВСЬКИЙ – ВЧЕНИЙ, АРХЕОЛОГ, ГРОМАДСЬКИЙ ТА ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ	6
<i>Завальнюк К., Вітюк О., Герасимов Т.</i> Документи Державного архіву Вінницької області про Михайла Сергійовича Грушевського (1866-1934)	6
<i>Ідрісов Д.</i> Наукові погляди М.С. Грушевського на болохівську проблему	
<i>Калуцький С.</i> Формування історичних поглядів В. Липинського та його співпраця з М. Грушевським	10
<i>Kariev V.</i> Wpływ Mychajła Hruszewskiego na jednego z najpopularniejszych ukraińskich pisarzy poczt. XX w. Wołodymyra Wynnyczenkę (na podstawie wspomnień i epistolograficznego dziedzictwa)	14
<i>Кухар В.</i> Проекція етнічної маргіналізації у прозовому творі М. Грушевського «Унтер-офіцер Трохим Скавучак»	24
Секція 2. ДАВНЯ АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ	29
<i>Бузян Г., Білоусько В.</i> Пам'ятка трипільської культури Жванець-Лиса гора: матеріали досліджень 1978 р.	29
<i>Якубенко Е.</i> Пластика с трипольского поселения Солончены II (из собрания Национального музея истории Украины)	37
<i>Радомський І.</i> До питання про технологію розщеплення кременю у трипільській культурі	47
<i>Агульников С.</i> Городища позднего бронзового века в Буджакской степи	52
<i>Могилов О., Нечитайло П.</i> Археологічні розвідки на поселеннях раннього залізного віку в Середньому Подністров'ї	55
<i>Могилов О., Гуцал А., Гуцал В.</i> Кістяна піксіда з ранньоскіфського кургану на Поділлі	67
<i>Михальчишин І., Шпаковський С.</i> Городище раннього залізного віку «Городнявка» біля с. Городнявка Шепетівського району Хмельницької області	73
<i>Мезенцева І.</i> Виноградарство та виноробство античних міст Північного Причорномор'я (по матеріалах експозиції НМІУ)	81
<i>Ільків М.</i> Клеймо на ручці античної амфори із Верхнього Попруття	88
<i>Захар'єв В.</i> Різночасові сокири, кельти і молоти Центрального Поділля з приватних підбірок краю	92
Секція 3. СЕРЕДНЬОВІЧНА АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ	97
<i>Терський С.</i> Археологічні пам'ятки літописних тиверців VIII-XI ст.: стан і перспективи дослідження	97
<i>Калініченко В., Пивоваров С.</i> Шаблі VIII-IX ст. з прямим клинком з Північно-Західного Передкавказзя та Карпато-Дунайського регіону: аспекти взаємовпливів	101
<i>Овчинников Ю.</i> Аналогії та варіанти реконструкцій укріплень Китаївського городища	106
<i>Стрельник О.</i> Скроневі кільця радимичів з могильника поблизу с. Антонівка Чернігівської губернії з колекції Національного музею історії України	109
<i>Вовкодав С., Юрченко О.</i> Поселенська структура давньоруського часу долини р. Броварка на Переяславщині	115
<i>Харламова А.</i> Половецькі головні убори	129
<i>Прядко О.</i> Давньоруське городище Гельмязів на р. Супій	134
<i>Дідух Л.</i> Змійовики кузьмодем'янівського типу в зібранні НМІУ	139
<i>Стрельченко А.</i> К вопросу атрибуции позднесредневековых мечей с Западной Украины	145
<i>Прохненко І.</i> Кімната №3 королівського замку Нялаб	150
<i>Нечитайло П., Черновол Д., Старенький І.</i> Пошуки «людвисарні». (археолого-архітектурні дослідження на Францисканській, 10)	157
<i>Нечитайло П., Ніколаєва Г.</i> Керамічний комплекс початку XVII ст., виявлений біля вежі Сільницького	167
<i>Пашковський О., Нечитайло П.</i> Комплекс кахлів з розкопок на вулиці Довгій 2/11 в Кам'янці-Подільському	172
<i>Grabowski M., Mazurek M., Muzolf P., Szajdrowska A.</i> Wstępne sprawozdanie z badań wykopaliskowych pałacu Potockich na stanowisku 1 w Kuryłówce, gm. Loco	180
<i>Ляшко Ю.</i> Дослідження залишків житлової забудови XVII-XVIII ст. сотенного містечка Жаботина	184
<i>Пархоменко О.</i> Ніжинська фортеця у світлі останніх археологічних досліджень	188
<i>Терещук О.</i> Зброя запорозької еміграції XVIII-XIX ст. в колекції НМІУ	192
Секція 4. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА АРХЕОЛОГІЯ	198
<i>Шаменков С.</i> Поясний одяг у гардеробі населення українських земель та в костюмі козацтва кінця XVI – I половини XVII ст.	198

Секція 5. ІСТОРІЯ ФОРТИФІКАЦІЇ З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО XVIII СТ.	203
<i>Сандуляк В.</i> Фортифікація Хотина та дерев'яно-земляні городища регіону кінця X – середини XV ст.	203
<i>Верхотурова М.</i> Ручна короткоствольна залізна кована бомбарда кінця XIV – початку XV ст. з колекції Львівського історичного музею	212
<i>Хоптяр А.</i> Оборонні храми Кам'янця-Подільського XIV-XVIII ст.	217
<i>Підставка Р., Мазуранчик З.</i> Замок у Збаражі 1474 р.: кризь призму польських історичних хронік XVI-XVIII ст.	221
<i>Юрченко О.</i> Переяславська фортеця XVII ст.	229
<i>Ганусевич Н.</i> Комплекс монастиря оо. бернардинів в системі оборонних споруд міста Збаража XVII ст.	239
<i>Осадчий Є.</i> Сторожовий пост Вольнівської ділянки Білгородської засічної смуги	244
<i>Майор Р.</i> Комплекс споруд Міської брами в Кам'янці-Подільському: проблема датування	248
<i>Мороз В., Мороз В.</i> Зведення Другого Кодака	251
<i>Чорний О.</i> Система земляних укріплень в Задніпрських місцях Миргородського полку до утворення Нової Сербії	260
<i>Харлан О.</i> До питання локалізації місця розташування центру Самарської паланки на теренах міста Новомосковська (колишнього Самарчука)	267
Секція 6. ЕВОЛЮЦІЯ ФОРТИФІКАЦІЇ XIX-XX СТ.	275
<i>Кулішова А., Пагор В.</i> Еволюція Замкового мосту Кам'янця-Подільського в XIX ст.	275
<i>Скрипник А.</i> Фортифікаційні укріплення та гарнізон міста Києва в першій половині XIX ст.	280
<i>Кожаненко О.</i> Плани Е. І. Тотлебена по вдосконаленню Київської фортеці	284
<i>Сезин Д., Сезин С.</i> Новые данные об образовании артиллерийской защиты берегов Черного моря в Первую мировую войну	289
<i>Ющенко М.</i> Амбразурні вузли та казематні установки вогневих споруд укріплених районів СРСР в 1927-1941 роках	292
<i>Зимницький П.</i> Залізобетонні кухні та медичні пункти лінії Арпада	306
Секція 7. ІСТОРІОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА АРХЕОЛОГІЧНИХ ТА АРХІТЕКТУРНО-ФОРТИФІКАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	309
<i>Безкоровайна Ю.</i> Доля археологічних коштовностей Центрального історичного музею (1930-1940-ві рр.) мовою документів	309
<i>Старенький І.</i> Археологічні дослідження Старого замку в Кам'янці-Подільському в 1959 р. (за матеріалами С. К. Шкурка)	317
<i>Сорокіна С., Радієвська Т., Завальна О.</i> Експозиція відділу докласового суспільства Центрального історичного музею ім. Т.Г. Шевченка в Києві (1938-1941 рр.)	320
<i>Маярчак С.</i> Висвітлення археології Хмельниччини у центральних наукових періодичних виданнях радянської України	330
<i>Стрельник М.</i> Древлянські старожитності на виставці «Стародавній Іскоростень. Витоки слов'янської державності» у НМІУ	338
<i>Трембіцький А.</i> Кам'янець-Подільська археологічна експедиція Олександра Черниша (1947 р.)	344
<i>Семенчук С., Шпаковський С.</i> Пам'яткоохоронна діяльність В. І. Якубовського – вченого-археолога, дослідника Болохівської землі	349
<i>Шпаковський С., Семенчук С., Григоренко О.</i> Пам'яті відомого пам'яткоохоронця, історика, археолога, краєзнавця, дослідника археологічної спадщини України Івана Романовича Михальчишина (05.08.1941-31.07.2016 рр.)	354
<i>Черкас Б.</i> Подільські війни 1362-1380 рр.	360
<i>Філіпова Г.</i> Візит Петра I до Києва та побудова Печерської фортеці очима Феофана Прокоповича	370
<i>Калашник Є.</i> Фортифікація та фортифікаційні роботи у Полтавському полку за «Екстрактом» полкової канцелярії 1749 р.	373
<i>Шляховий К.</i> Опис фортеці святої Єлисавети 1796 року	383
<i>Федорів Т.</i> «Акт фундації» та «Головний інвентар» як допоміжні джерела історії Чортківського замку	390
<i>Стрельбицька Н., Халайцян В.</i> Замки та культові оборонні споруди Середньовіччя – перспективні складові туристичних маршрутів Волині	394
<i>Позняков Д.</i> Польсько-турецькі відносини напередодні Хотинської війни 1621 року	398
<i>Родіонова О.</i> Фамільна печатка з особистого архіву Сергія Михайловича Лесявського у фондах НМІУ	403
<i>Карнатовський А.</i> Маловідомі видатні пам'ятки фортифікаційного зодчества Західної України	407
<i>Овчинников Е.</i> Нові матеріали трипільської культури з багатошарової пам'ятки біля с. Зеленче тернопільській області	415
<i>Виногородська Л.</i> Археологічні дослідження оборонних споруд у Сатанові	421

КЛЕЙМО НА РУЧЦІ АНТИЧНОЇ АМФОРИ ІЗ ВЕРХНЬОГО ПОПРУТТЯ

На території межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (с. Жилівка Чернівецької обл.) зафіксовано нову знахідку фрагментованої амфорної тари з клеймом на ручці. Це фабрикантське клеймо Херсонеса Таврійського, яке датується кінцем IV – першою третьою III ст. до н.е. Воно належить фабриканту Ктесію, ймовірно, батьку відомого громадсько-політичного діяча Агасикла. Визначення місцевого етнокультурного середовища зазначеного часу вимагає подальших досліджень.

Ключові слова: клеймо, амфора, керамічна епіграфіка, Верхнє Попруття, Херсонес Таврійський, Ктесій.

Керамічні клейма – важлива категорія історичних джерел епохи античності. Вони, як доволі масовий і водночас інформативний матеріал, уже традиційно слугують хорошим хронологічним індикатором для датування археологічних старожитностей, а також використовуються для вивчення низки аспектів соціально-економічного характеру. Узагальненням та аналізом виявлених протягом десятиліть клейм займалися Б.М. Граков [37], Р.Б. Ахмеров [1; 2], Д.Б. Шелов [35; 36], І.Б. Брашинський [7], В.І. Цехмістренко [33], Ю.С. Бадалянц [3-5] та багато ін. Особливо варто виділити праці В. І. Каца, який детально розглядає особливості методики роботи з клеймами, розробив їх класифікацію, охарактеризував керамічну епіграфіку основних виробничих центрів класичного й елліністичного періодів, особливо Херсонеса Таврійського [16-18].

Кількість продукції із клеймами різних античних гончарних осередків обчислюється сотнями й тисячами, у той час як для «варварської периферії» вони є доволі рідкісними знахідками. У басейні Верхнього Пруту, наприклад, зафіксовано два випадки. На поселенні лукашівської культури Круглик виявлено фрагмент ручки амфори з клеймом, яке віднесено до третьої хронологічної групи херсонеських астиномних клейм за класифікацією Р. Б. Ахмерова і датовано, відповідно, кінцем III – початком II ст. до н. е. [27, с. 74; 28, с. 40-41; 9, с. 25, рис. 4, 1; 38, с. 108; 11, с. 48]. Однак, за прорисовкою знахідки [9, с. 25, рис. 4, 1], наявне в родовому відмінку закінчення (-ου), властиве для характерної форми αστυνουου, трапляється й на немагістратських клеймах Херсонеса [16, табл. CIV, 2a-30, 3-4; CIX, A-57] і надійним хронологічним індикатором виступати не може. Друге клеймо – прямокутне з літерами «ΑΜ» – зафіксовано на горловині світлоглиняної амфори пізньоримського часу [23, с. 141, рис. 1, 12].

Новий зразок керамічної епіграфіки трапився в с. Жилівка Новоселицького р-ну Чернівецької обл. Його виявив східніше населеного пункту, в уроч. Гряди місцевий житель, краєзнавець Борис Захарович Скицько, який люб'язно передав знахідку для опрацювання й подальшого поповнення державного музейного фонду. Підйомний матеріал представлений фрагментом горловини (шийки) амфори з верхньою частиною ручки з приліпом (рис. 1). Внутрішній діаметр шийки на даній ділянці становив орієнтовно 10 см; товщина стінок уламка – від 0,6 см; розміри овальної у профілі ручки – 3,8×2,3 см. Щільне, однорідне, добре випалене керамічне тісто червоноглиняної посудини містить домішку кварцового піску, а також поодинокі дрібні вапнисті вclusions й чорні гострокутні зерна (піроксен?). Зовнішня поверхня покрита світлим ангобом.

На згині ручки відтиснуте плоске підпрямокутне клеймо-монограма порівняно хорошої якості та збереженості (3,8×2,3 см), виконане грецьким маюскульним письмом – «ΚΤΗ» (рис.1). Воно характерне для амфорної тари елліністичного Херсонеса й, за класифікацією В. І. Каца, відноситься до типу Α, варіантів 1-3, які містять перші 2-3 літери імені. Вони співвідносяться з магістратами останніх двох підгруп I хронологічної групи та перших двох підгруп II хронологічної групи і датуються в переважній більшості першою половиною III ст. до н. е. [16, с. 77-79, табл. 5]. Це немагістратське або ж фабрикантське клеймо, яке носить приватновласницький характер і могло належати власнику керамічної майстерні, ергастеріарху чи безпосередньому виробнику – гончару-керамевсу. Аналогічний рідкісний відтиск (рис. 2, 1) синхронізовано з хронологічними групами 1B, 2A, що, за модифікованою системою того ж дослідника, в абсолютних датах відповідає близько 305-273 рр. до н.е. [16, с. 121-122, табл. CIII: 2A-21, 1; 17, с. 326, табл. 20; 18, с. 92, табл. VI]. Не суперечить такій хронології клейма й типологія посудин. Починаючи з кінця IV – початку III ст. до н. е. обов'язковою ознакою херсонеських амфор стає ангоб, також присутній

на знахідці з Жилівки. На цей же період припадає найбільш інтенсивне виготовлення амфорної тари в Херсонесі, що збігається в часі із значним експортом вина та максимальним піднесенням економіки [20, с. 75, 94]. На цьому ж хронологічному етапі (305-271 рр. до н. е.), а особливо в 90-х – на початку 80-х рр. III ст. до н. е., спостерігається пік імпорту херсонеської продукції в амфорній тарі з клеймами на територію Подністров'я [18, с. 92-94, табл. VII, рис. 5].

В ономастиконі Херсонеса Таврійського відомий лише один варіант імені для даного скорочення – ΚΤΗΣΙΑΣ, яке згадується двічі. Ймовірно, воно носило теофорний характер і було пов'язане із Зевсом Ктесієм, покровителем власності, культ якого простежується і в античному Херсонесі [34, с. 485]. Це ім'я фігурує на мармуровій вставці надгробку Ктесія, сина Гераклея (Κτη[σίας] Ἡρακλέου), яка датується II ст. до н. е. [13, с. 155; 32, с. 47]. Інша згадка, яка синхронізується із датуванням клейма із Жилівки, присутня на мармуровому постаменті статуї Агасикла, сина Ктесія (Ἀγασικλῆς Κτη[σίας]) (IOSPE, I, № 418) (рис. 2, 2). Агасикл – відомий політичний і громадський діяч, який обіймав посади стратега, жерця, гімнасіарха, агораномата. Також висловлювалися думки, що цей же Агасикл був монетним магістратом і астиномом [13, с. 138; 39, с. 182; 31, с. 343-344]. Громада Херсонеса відзначила його заслуги у восьми різьблених вінках з плюща і лавра, де, крім переліченого, йдеться теж і про екстраординарні обов'язки: «провів границю виноградної області на рівнині», «подав декрет про гарнізон і встановив його», «звів стіну» [14, с. 90]. Виходячи з даних палеографії, датування інших епіграфічних і нумізматичних пам'яток, соціально-економічної та військово-політичної ситуації в Херсонесі, цей почесний напис датують здебільшого в межах рубежу IV-III – першої третини III ст. до н. е. [8, с. 335; 39, с. 180-184; 14, с. 89-90]. З огляду на досить вузьку хронологію епіграфічної знахідки із Жилівки, аналогічного клейма та почесного напису з Херсонеса, є підстави висловити обережне припущення, що Ктесій, батько відомого Агасикла, наприкінці IV – на початку III ст. до н. е. володів гончарною майстернею, амфору тару якої маркував клеймом із характерним скороченням власного імені «КТН».

Запропоноване співставлення Ктесія-фабриканта й Ктесія, батька Агасикла, опосередковано підтверджується ще однією херсонеською знахідкою. Так, із території некрополю походить аттична чорнолакова тарілка з кільцевим піддоном, датована за аналогіями третьою – останньою чвертю IV ст. до н. е. [32, с. 47]. На дні посудини нанесено кілька графіті, зокрема «КТН» й «АГ» (рис. 2, 3). На думку Є. Я. Туровського та С. Г. Дем'янчука, вони належали власникам тарілки – тому ж Ктесію і його сину Агасиклу [32, с. 47; 30, с. 53]. З центрального району Херсонеса відоме також фрагментоване денце чорнолакової чаші середини IV ст. до н. е. з графіті «КТН» ззовні [12, с. 84, № 1071; 34, с. 385]. Ще одна чорнолакова посудина із графіті «КТН» на денці (рис. 2, 4) виявлена серед решток затонулого поблизу о. Левка торгового судна «Зміїний-Патрокл», яке датується третьою чвертю IV ст. до н. е. [26, 77-78, 82, 84, рис. 6, 1]. Ці ж три літери, які, очевидно, є скороченням іменем майстра, зафіксовано на додатковому клеймі родоської амфори з Ольвії (IOSPE, III, Д-745 (Ольвія, 1973, № 41)). Вони супроводжували клеймо фабриканта Амінті з емблемою «вінок» [4, с. 121, 127]. За Г. Фінкільштейном, його діяльність синхронізується з магістратами III/IV хронологічної групи, тобто в межах 198-146 рр. до н. е. [17, прил. III, с. 420-422].

Проблематично визначити місцеве етнокультурне середовище, елементом матеріальної культури якого стала імпортна амфора з клеймом. Доба раннього заліза у Верхньому Попрутті та Середньому Подністров'ї, зокрема друга половина I тис. до н. е., представлена пам'ятками західноподільської групи скіфського часу та лукашівської культури. Їх старожитності вивчаються більше століття, що дозволило сформувати значну джерельну базу. Проте багато питань продовжують залишатися нез'ясованими та дискусійними. Це стосується, приміром, значного хронологічного розриву між датуванням двох спільнот, оскільки пам'ятки західноподільської групи традиційно датують не пізніше початку V ст. до н. е. [25, с. 422-423; 6, с. 306, рис. 155], а лукашівської – не раніше кінця III ст. до н. е. [24, с. 90-93], що породжує «хіатус», «вакуум» у минулому регіону на зразок «кризи» III ст. до н. е. в Північному Причорномор'ї загалом. Хоча достовірних пам'яток IV-III ст. до н. е. в регіоні невідомо, проте окремі знахідки цього хронологічного відрізка зафіксовані. Це, наприклад, македонські тетрадрахми Філіпа II й Олександра III та їх наслідування [22, с. 41], а також Хотинський скарб скіфських і кельтських бронзових речей [15]. Якщо вік монетних знахідок і скарбових металевих комплексів можна підвищити та пов'язати їх тим самим з впливом кельтів чи з старожитностями лукашівської культури*, то омолоджувати керамічний матеріал немає підстав. Термін використання переважної більшості амфор був доволі коротким. Для окремих фабрикантських клейм виправданий діапазон датування становить 20-25 років, а скорочені імена й монограми датуються переважно з точністю в чверть-півстоліття [17, с. 337-338]. Можливо, херсонеська амфора з клеймом потрапила в ре-

* Поселення лукашівської культури відоме за 1 км на північний захід від населеного пункту, на лівому березі Глибокого яру, в уроч. Гропи [28, с. 147-148; 11, с. 51, рис. 1, 5].

гіон за посередництва гето-фракійських племен. Майже на кожному з їхніх поселень IV-III ст. до н. е., які відомі південніше на території Молдови, зафіксовано знахідки амфорної тари [21, с. 84-88, 188, карта 3]. У межах Нижнього Придністров'я, наприклад, зафіксовано 30 херсонесських клейм на 6 пам'ятках, з яких виділено 19 магістратських і 5 фабрикантських відтисків [18, с. 92].

Отже, нововиявлений зразок керамічної епіграфіки з Жилівки у Верхньому Попрутті відноситься до амфорних клейм Херсонеса Таврійського і датується кінцем IV – першою третьою III ст. до н. е. Воно належить фабриканту Ктесію, ймовірно, батьку відомого громадсько-політичного діяча Агасикла. Можливо, подальші розвідкові дослідження даного місцезнаходження дозволять порушити питання й щодо місцевого етнокультурного середовища зазначеного часу.

Список використаних джерел та літератури

1. Ахмеров Р.Б. Об астиномных клеймах эллинистического Херсонеса / Р.Б. Ахмеров // ВДИ. – 1949. – № 4. – С. 99-123.
2. Ахмеров Р.Б. О клеймах керамических мастеров эллинистического Херсонеса / Р.Б. Ахмеров // ВДИ. – 1951. – № 3. – С. 77-84.
3. Бадальянц Ю.С. Дополнительные и «курсивные» клейма на амфорах эллинистического Родоса / Ю.С. Бадальянц // ВДИ. – 1974. – № 4. – С. 48-64.
4. Бадальянц Ю.С. Дифференцы родосских амфорных клейм / Ю.С. Бадальянц // ВДИ. – 1992. – № 3. – С. 119-130.
5. Бадальянц Ю.С. Эллинистический Родос. Керамические клейма IOSPE III как исторический источник. Анализ, проблемы, решения / Ю.С. Бадальянц. – М.: Горизонт, 2000. – 342 с.
6. Бандрівський М. Культурно-історичні процеси на Прикарпатті і Західному Поділлі в пізній період епохи бронзи – на початку доби раннього заліза / М. Бандрівський. – Львів, 2014. – 574 с.
7. Брашинский И. Б. Успехи керамической эпиграфики / И. Б. Брашинский // СА. – 1961. – № 2. – С. 293-306.
8. Виноградов Ю.Г. Образование территориального Херсонесского государства / Ю.Г. Виноградов, А.Н. Щеглов // Эллинизм: экономика, политика, культура. – М.: Наука, 1990. – С. 310-371.
9. Винокур І.С. Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II-V ст. н. е. / І.С. Винокур – Київ: Наукова думка, 1972. – 180 с.
10. Винокур І.С. Черняхівська культура: витоки і доля / І.С. Винокур. – Кам'янець-Подільський: Абетка; Оіом, 2000. – 376 с.
11. Винокур І.С. Сармати у Прикарпатті / І.С. Винокур // Археологічні студії. – 2000. – Вип. 1. – С. 50-57.
12. Граффити античного Херсонеса / отв. ред. Е.И. Соломоник. – Киев: Наукова думка, 1978. – 171 с.
13. Даниленко В.Н. Просопография Херсонеса IV-II вв. до н. э. (по эпиграфическим и нумизматическим данным Сев. Причерноморья) / В.Н. Даниленко // Античная древность и средние века. – Свердловск, 1966. – Вып. 4. – С. 136-176.
14. Зубарь В.М. Еще раз по поводу интерпретации надписи в честь Агасикла, сына Ктесия (IOSPE I², № 418) / В.М. Зубарь // ВДИ. – 2004. – № 3. – С. 89-99.
15. Ільків М. Хотинський скарб бронзових речей латенської доби / М. Ільків // Археологія & Фортифікація України: зб. матер. V всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: Друкарня Рута, 2015. – С. 6-11.
16. Кац В.И. Керамические клейма Херсонеса Таврического / В.И. Кац. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1994. – 234 с.
17. Кац В.И. Греческие керамические клейма эпохи классики и эллинизма (опыт комплексного изучения) / В.И. Кац // Боспорские исследования. – Симферополь; Керчь, 2007. – Вып. XVIII. – 480 с.
18. Кац В.И. Амфорные клейма из Поднестровья // Древности Северного Причерноморья III-II вв. до н. э. / В.И. Кац – Тирасполь: Приднестр. гос. ун-т им. Т.Г. Шевченко, 2012. – С. 87-95.
19. Михлин Б.Ю. К изучению херсонесских керамических клейм / Б.Ю. Михлин // ВДИ. – 1979. – № 2. – С. 139-159.
20. Монахов С.Ю. Амфоры Херсонеса Таврического IV-II вв. до н. э. Опыт системного анализа / С.Ю. Монахов. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1989. – 178 с.
21. Никулицэ И.Т. Северные фракийцы в VI-I вв. до н. э. / И.Т. Никулицэ – Кишинев: Штиинца, 1987. – 270 с.
22. Пивоваров С.В. Нумізматичні пам'ятки Буковини С.В. Пивоваров. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 248 с.
23. Пивоваров С.В. Предмети пізньоантичного імпорту в старожитностях Буковини у першій половині I тис. н. е. / С.В. Пивоваров // АДІУ. – 2010. – Вип. 2: Археологія Правобережної України. – С. 140-145.

24. Славяне и их соседи в конце I тысячелетия до н. э. – первой половине I тысячелетия н. э. // Археология СССР. – М.: Наука, 1993. – Т. 14. – 327 с.
25. Смирнова Г.И. Состояние изучения Западно-Подольской группы памятников раннескифского времени в Лесостепной Скифии в конце XX века / Г.И. Смирнова // *Kimmerowie. Scytowie. Sarmaci. Ksiega poswiecona pamieci profesora Tadeusza Sulimirskego*. – Krakow, 2004. – С. 409-429.
26. Терещенко О.І. Античне торгівельне судно «Зміїний-Патрокл» (склад продукції) / О.І. Терещенко // Археологія. – 2013. – № 3. – С. 69-85.
27. Тимошук Б.А. Памятники эпохи полей погребений на Буковине / Б.А. Тимошук. И. С. Винокур // КСИА. – 1962. – Вып. 90. – С. 73-76.
28. Тимошук Б.О. Північна Буковина – земля слов'янська / Б.О. Тимошук. – Ужгород: Карпати, 1969. – 192 с.
29. Тимошук Б.О. Чернівецька область / Б.О. Тимошук // Довідник з археології України: Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. – Київ: Наукова думка, 1974. – С. 109-171.
30. Туровский Е.О. Херсонесе и его гражданине / Е.О. Туровский // Мир древности. – 2006. – № 1. – С. 48-53.
31. Туровский Е.Я. Личные имена на херсонесских монетах и керамических клеймах: опыт сравнения / Е.Я. Туровский // АМА. – 2015. – Вып. 17. – С. 342-351.
32. Туровский Е.Я. «Автограф» Херсонесита Агасикла, сына Ктесия? / Е.Я. Туровский, С.Г. Демянчук // Проблемы истории и археологии Украины: тез. докл. науч. конф. – Харьков, 1999. – С. 47.
33. Цехмистренко В.И. Заметки о синопских клеймах / В.И. Цехмистренко // СА. – 1971. – № 3. – С. 67-75.
34. Шевченко Т.М. Релігійний світогляд населення античного Херсонеса / Т.М. Шевченко. – Київ: ІА НАНУ, 2011. – 512 с.
35. Шелов Д.Б. Керамические клейма из раскопок Фанагории / Д.Б. Шелов // МИА. – 1956. – № 57: Фанагория. – С. 128-153.
36. Шелов Д.Б. Керамические клейма из Танаиса III-I вв. до н. э. / Д.Б. Шелов – М.: Наука, 1975. – 168 с.
37. Шелов Д.Б. Б.Н. Граков и развитие античной эпиграфики в СССР / Д. Б. Шелов, Ю. Г. Виноградов // Граков Б.Н. Ранний железный век. – М.: Изд-во МГУ, 1977. – С. 205-213.
38. Щукин М. На рубеже эр / М. Щукин. – СПб: Фарн, 1994. – 324 с.
39. Яйленко В.П. Некоторые вопросы интерпретации херсонесской присяги и почетной надписи Агасикла / В.П. Яйленко // Проблемы истории, филологии, культуры. – М.: Магнитогорск, 2001. – Вып. X. – С. 175-188.

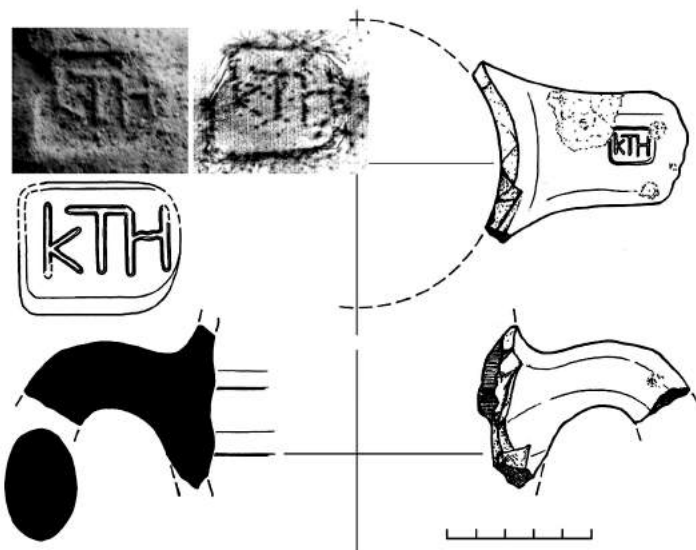

Рис. 1. Фрагмент амфори з клеймом із Жилівки.

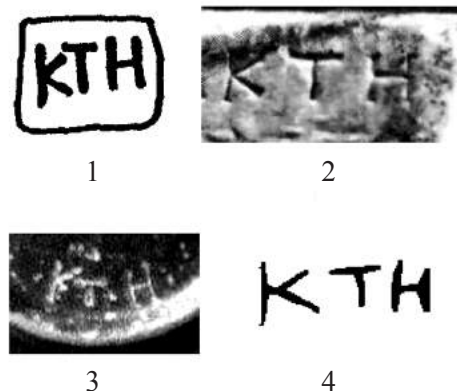

Рис. 2. Зразки скорочення «КТН» на давньогрецьких старожитностях Північного Причорномор'я:

- 1 – амфорне клеймо, Херсонес Таврійський (за Кац, 1994);
- 2 – фрагмент напису на постаменті статуї Агасикла, сина Ктесія, Херсонес (за Зубарь, 2004);
- 3 – графіті на дні тарілки, Херсонес (за Туровский, 2006);
- 4 – графіті на денці посудини, затонуле судно біля о. Зміїний (за Терещенко, 2016).